

UNITED NATIONS

United Nations Transitional Administration in East Timor Administration Transitoire des Nations Unies au Timor Oriental
UNTAET

NATIONS UNIES

UNTAET/REG/2000/13
10 Marzo 2000

REGULAMENTU №. 2000/13

KOALIA KONA BA OINSA MAK A FO/HASAI OSAN ATU BELE HALA'O AKTIVIDADES DEZENVOLVIMENU NIAN IHA NIVEL KONSELHU DEZENVOLVIMENTU SUKU HO POSTU NIAN

Reprezentante Especial husi Sekretario Geral (nudar : Administrador Tranzitoriu),
Autoridade nebe fo ba Admisnistrador Tranzitoriu ne'e, iha Rezolusaun Konselhu Siguransa
Nasoens Unidas nia okos, ho Numeru 1272 (1999) iha 25 fulan Outubru tinan 1999.

Presiza atu hatene katak Regulamentu UNTAET nian no. 1999 / 1 iha 27 de Novembru tinan 1999 kona ba authoridade Administrasaun Transitoriu Nasoens Unidas nian iha Timor Loro Sae.

Iha artigu 6.01 (c) tuir akordu loron 21 fulan Febreiru 2000, husi UNTAET ho IDA, katak orsamentu nebe fo ne'e, nudar "*Trustee of the trust fund*" (fo saugati deit).

Wainhira halo tiha ona konsultasaun ho Konselhu Konsultatiivo,

Ita nia intensaun mak atu halo Suku ho Postu sira bele partisipa efektivu liu iha tempu fo sai osan atu hala'o aktividades dezenvolvimentu nian (osan nebe fo sai saugati deit), ba Timor Loro Sae, maibe tenki liu husi reprezentates ho mos responsabilidades. Hafoin sei hala'o hamutuk ho Administarsaun Postu nian iha UNTAET nia okos, ida ne'e mos provizoriu deit.

Tuir mai ami sei anunsia :

I. Konselhu Dezenvolvimentu Suku ho Postu
Artigu 1
Estabelesimentu ho Status

- 1.1 Sistema ida nebe uza atu hari'i konselhu dezenvolvimentu nian iha nivel Suku (ita hanaran: Konselhu Suku nian), no Konselhu dezenvolvimentu iha nivel Postu (mak ita hanaran : Konselhu Postu nian) nebe mak hato'o tiha ona iha regulamentu ida ne'e.
- 1.2 Konselhu Suku nian ho Konselhu Postu nian maka sei responsabliza kona ba alokasaua orsamentu dezenvolvimentu nian nudar hatete tiha ona iha regulamentu ida ne'e.
- 1.3 Konselhu Suku nian ho Konselhu Postu nian la iha kbiit atu bele hala'o nudar hanesan legislativu nune'e mos eksekutivu . Konselhu Suku nian ho Konselhu Postu nian nebe harii tiha ona, labele prezudika Konstitusaun ou institusaun dezenvolvimentu nian nebe sei sai husi UNTAET mai ba Timor Loro Sae.
- 1.4 Konselhu Suku nian ho Konselhu Postu nian labele duplika / aumenta ou troka Ulun bo'ot tradisional nian ou lokal nian sira nia funsaun(servisu)

Artigu 2
Kompozisaun husi Konselhu Suku nian

- 2.1. Konselhu Suku nian, la sae ou latun tenki iha ema nain rua, mai husi Aldeia idak-idak nebe sei hili mos liu husi elisaun ida demokratiku, atu nune'e bele responsabliza kona ba planu kolektivu ho mos atu maneja ou oinsa mak atu hala'o aktividades dezenvolvimentu nian iha nivel Suku nian. Tuir prinsipi Konselhu Suku nian sei iha numeru ba feto ho mane nebe hanesan, ho total numeru membrus nian bele liu ema nain sanulu (10) maibe labele liu ema nain ne'en nulu (60).
- 2.2. Konselhu Suku bele aseita, halao no maneja orsamentu hodi Suku nia naran. Membrus Konselhu Suku nian sei responsabiliza, nudar hatete tiha ona iha Artigu 7.3 (b) regulamentu ida nee nian, ba sira nia konstituantes sira hotu, nudar hakerek iha Artigu 4.3 regulamentu ida nee nian, no sei halo Konsultasaun bebeik ho ulun bo'ot tradisinal nian ho ulun bo'ot lokal husi sira nia Suku.

Artigu 3

Kompozisaun Konselhu Posto nian

- 3.1** Konselhu Postu lasae ho latun tenki iha ema nain rua (2) maka iha laran. Reprezentativus husi Suku nian idak-idak nebe sei hili liu husi elisaun nebe demokratiku. Hafoin ema nebe halo eleisaun ne'e maka membrus Konselhu Suku. Tuir prinsipiuk Konselhu Sukunian idak – idak, katak iha Konselhu nia laran numeru feto ho mane tenki barak hanesan, maibe labele liu ema na'in 40(hat nulu) maibe tenki ema nain 10 (sanulu) de'it.
- 3.2** Konselhu Postu nian bele aseita, halao, ho mos maneja orsamentu hodi Suku nia naran iha Postu nia laran. Membrus Konselhu posto nian tenki foti responsabilidade, nudar hatete tiha ona iha seksaun 13 regulamentu ne'e nian, hodi konsulta nafatin ho Na'in ulun tradisional ho mos Na'in ulun lokal iha sira nia Postu.

II. Konselhu Suku

Artigu 4 **Selesaun Komite**

- 4.1** Komite eleisaun sei organiza ho diak atu oinsa maka bele hili reprezentante nebe sei tur iha Konselhu Suku nian. Komite ne'e nia laran sei iha feto ida ho mane ida nebe ita fier ho sente sira ne'e bele duni.
- 4.2** komite elisaun sei registru / hakerek kandidatus nebe atu hili nia naran, ho mos tenki konfirma lolos katak kandidatus sira nee bele tuir ka la'e nudar hateten tiha ona iha Artigu 4.3 (c). Loron rua antes atu hala'o eleisaun ne'e tenki fo hatene uluk lai ba povu tomak iha Aldeia nia laran, kona ba loron nebe atu hahu ho mos ema nebe mak ita sei hili nia naran.
- 4.3** Komite elisaun sei organisa prosesu elisaun nian nebe demokratiku ho bele:
- (a) Seidauk halo prosesu selesaun nian ho demokrasia dala uluk liu iha Aldeia nebe deit, sei prepara ba povu tomak iha Aldeia neba ho fo informasaun ho koalia deit ho mos ho hakerek kona ba buat nebe maka hanesan responsabilidade Konselhu Suku nian ho mos servisu ba membrus sira;
 - (b) Fo tempu ba povu iha Aldeia oituan liu semana rua, seidauk loron prosesu selesaun demokratiku nebe hili sira nian reprezentante Aldeia atu tur hanesan membrus Suku nian. Informasaun ne'e fo tan tiha iha loron 2 (rua) nebe seidauk to'o iha data atu hala'o prosesu ne'e;
 - (c) Husu ba membrus Aldeia atu hasa'e mos sira nian ema feto ou mane nebe iha kategoria hanesan tuir mai ne'e:
 - (i) Katak sira nian tinan tenki liu tiha ona 18 (sanulu resin walu);
 - (ii) Katak sira hela duni iha Suku ne'e;
 - (iii) Katak sira ne'e mos Ulun bo'ot tradisional ou lokal nian

- (iv) Katak sira mos iha tempu nebe to'o duni atu halo serbisu hanesan membrus Konselhu Suku nian.

Artigo 5
Selesaun atu hili reprezentantes

- 5.1 Bainhira prosesu elisaun demokratiku nian hotu tiha ona iha Konselhu, Suku ida nian ita sei hili fali Reprezentantes atu bele tur iha Aldeia ida nia laran ba tinan ida. Bainhira prosesu elisaun Demokratiku dala uluk ne'e nian liu tiha ona, mak ita sei hili Reprezentantes ba tinan tolu nian. Hafoin Reprezentantes ida labele tur iha nebe liu tinan tolu.
- 5.2 Komite elisaun sei organiza no halo hasouru malu iha reuniaun aberto ida ho komunidade iha nivel Suku nian, atu hili reprezentante. Latun lasae (50 %) husi Komunidade iha Suku ida, nebe iha ona direitu atu tuir elisaun. Sira tenki mai atu bele tuir elisaun ne'e.
- 5.3 Ema hotu husi Aldeia, feto ka mane nebe liu ona tinan 17 (sanulu resin hitu), ou kaben tiha ona, hotu – hotu iha direitu atu tuir prosesu elisaun nebe demokratiku ne'e. Iha hasouru malu iha reuniaun nebe hanesan hatete dadaun iha artigo 5.2, husi regulamentu ida ne'e Katak Komunidade hotu – hotu iha nivel Suku tenki tuir elisaun ne'e, nebe atu bele determina:
- Katak reprezentante sei hili husi foti liman de'it ou uza kaixa votasaun nebe segredu.
 - Se los maka reprezenta Suku ida iha Konselhu Suku.
- 5.4 Sura votasaun ho mos fo sai nia rezultado tenki hala'o fali iha fatin nebe hodi halo tiha ona elisaun. Hafoin rezultado tenki fo hatene fali kendas ba ulun bo'ot sira husi Aldeia ho mos Administrador Distritu UNTAET nian. Tuir mai rezultado ne'e tenki tau iha fatin nebe metin to'o semana rua nia laran.

Artigu 6
Chefe

- 6.1 Reprezentante husi nivel Aldeia nebe maka hili tiha ona tuir Artigu 5 husi regulamentu ida ne'e tenki ema husi konselhu Suku ne'e, hafoin ema ne'e mos tenki membrus Konselhu Suku nian husi Suku ne'e duni. Sira tenki hili ema ida nudar sira nia ulun ho mos ida fali nudar vice, husi sira nia Suku. Ulun bo'ot ne'e tenki *ex - officio*, katak Suku ida nia Reprezentativu nebe tur mos iha Konselhu Suku nian. Hafoin ulun bo'ot ne'e tenki hili ema ida atu bele hakerek tuir.

6.2 Chefe Konselhu nian sei hala'o hasouru malu ba dala uluk reuniaun ho reprezentantes husi Aldeia.

Artigu 7
Funsaun Konselhu Suku Nian

7.1 Konselhu Suku tenki identifika, planu no halao aktividades dezenvolvimentu iha nivel Suku nian katak orsamentu nebe uza ba dezenvolvimentu iha nivel Suku, orsamentu nebe mai husi nivel Suku ou mai husi liur.

7.2 Konselhu Suku nian hodi Aldeia iha Suku nee nia fatin bele atu simu orsamentu dezenvolvimentu ou material husi rekursu seluk-seluk hodi fahe ba grupus ou Aldeias tuir desizaun husi Konselhu Suku. Konselhuo Suku bele hala'o kontrak no mos programa dezenvolvimentu.

7.3 Konselhu Suku nian bele :

- a. Halo planu servisu nian iha tinan ida basea husi buat hirak iha tuir mai ne'e :
 - (i) Proposta nebe Aldeias ou grupus informais sira prepara tiha ona.
 - (ii) Orsamentu tinan ida nian ba Suku hodi hala'o aktividade dezenvolvimentu nian
 - (iii) Programa dezenvolvimentu nian nebe tun husi leten ba karaik (top-down).

(b). Fo tiha, halo reportagem ba ulun bo'ot sira iha Suku ho mos ba Komunidade tomak, hafoin fo mos oportunidade ba sira atu husu / halo perguntas. Reportagem ne'e bele hakerek de'it ou bele liu husi liafuan tatoli.

(c). Hala'o hasouru malu iha reuniaun iha Aldeia ou Suku atu diskute kona ba planus ou aktividades dezenvolvimentu nian.

(d). Hili reprezentantes, minimal feto na'in ida, atu tur iha Konselhu Postu nian.

Artigu 8
Desizaun

8.1 Konselhu Suku nian sei hola desizaun liu husi konsensus ida, se karik la iha konsensus bele liu husi maiordade votasaun.

8.2 Desizaun so bele hola liu husi hasouru malu iha reuniaun hodi bolu hamutuk ema hotu, katak reprezentantes hotu husi Aldeia tenki iha neba. Lasae latun 60 % membrus Konselhu nian mai partisipa iha neba.

- 8.3 Hasouru malu iha reuniaun ho Konselhu Suku nian, hotu-hotu tenki aberto mos ba ema hotu, maibe so membrus Konselhu Suku, katak hili sira tuir Artigu 4 ho Artigo 5 husi regulamentu ida ne'e. Bele mos halo desizaun tuir buat nebe Artigu 8.1 hatete.
- 8.4 Desizaun husi Konselhu Suku nian tenki rekorda iha hakerek. Ho mos Desizaun tenki fo sai ba publiku / ema tomak

Artigu 9
Tim Monitor iha Nivel Suku

- 9.1 Konselhu Suku tenki partisipa iha Tim Monitor iha Suku nian atu halo aktividades konstrusaun ho dezenvolvimentu nian nebe hala'o hela iha neba.
- 9.2 Tim monitor Suku nian lolos iha laran sei tur hanesan Chefe Suku nian ho reprezentatnte ida husi Konselhu Suku, nebe hili husi membrus Konselhu nian
- 9.3 Sekarik servisu iha Suku neba la hala'o ho diak, tim Suku tenki hadi'a ho korizi, Hafoin tim Suku mos tenki fo hatene fali ba Konselhu Postu nian ho mos Administrador Postu UNTAET nian bainhira de'it.

III. Konselhu Postu sira
Artigu 10
Elisaun atu hili Reprezentantes sira

- 10.1 Konselhu Postu sei iha ema nain entre sanulu (10) to'o haat nulu (40) nudar reprezentantes, hafoin reprezentantes sira ne'e hanesan chefe husi Konselhu Suku ho mos membrus konselhu Suku nian nebe hili liu husi elisaun demokrasia atu bele reprezenta sira nia Suku.
- 10.2 Hasouru malu iha reuniaun nebe sei hala'o iha Konselhu Postu, ema ida ita hili husi membrus mak sei dirigi.
- 10.3 Wainhira hasouru malu halo reuniaun hotu - hotu iha Konselhu Postu nian seidauk hahu, Konselhu Suku sei hili ema balu husi membrus nebe artigu 3.1 hatete iha regulamentu ida nee, atu bele reprezenta Suku ida iha Konselhu Postu. Minimal tenki iha feto na'in 1 (ida) atu bele tur iha neba. Reprezentante la'os ema ida ne'e de'it maibe mos bele ema seluk, maski chefe nebe ita hili tiha ona ne'e reprezenta nafatin sira nia Suku iha Konselhu Postu.

Artigu 11
Funsaun Konselhu Postu nian

- 11.1 Konselhu Postu tenki deside kona ba orsamentu dezenvolvimentu nebe atu uza iha nia Postu ne'e ho mos Suku sira nebe iha relasaun ho nia (Postu ne'e). Aktividades dezenvolvimentu nian nebe hahu hala'o iha nivel Suku, sira bele hala'o ho orsamentu rasik la presiza akordu husi Konselho Suku nian.
- 11.2 Konselhu Postu hodi Suku sira nia naran bele simu, orsamentu dezenvolvimentu ho material husi fatin hotu-hotu hafoin fahe ba iha Suku idak – idak tuir desizaun Konselhu Postu nian. Konselhu Postu bele hala'o kontratu ho programa dezenvolvimentu selu-seluk.
- 11.3 Konselhu Postu nian bele monitor konstrusaun ho aktividades dezenvolvimentu nebe hala'o iha nivel Suku. Monitor ida ne'e nivel tim Suku maka sei hala'o hanesan hatete iha artigu 9 husi Regulamentu ida ne'e. Reportagem nebe tim monitor halo kona ba serbisu la la'o ho diak tenki hato'o fali Administrador Postu UNTAET nian
- 11.4 Konselhu Postu sei tulun ho kordenasaun aktividade dezenvolvimentu nian iha Postu nia laran hafoin tulun Suku sira atu bele halo serbisu hamutuk diak liu tan. Konselhu Postu tenki fo tulun ba resolusaun bainhira iha problema iha entre Suku kona ba Dezenvolvimentu.
- 11.5 Konselhu Postu bele konvoka reunioes publikus iha nivel Postu ho halo diskusaun kona ba buat nebe presiza iha dezenvolvimentu nia laran, hafoin planus ho aktividades.
- 11.6 Konselhu Postu tenki hili husi membrus reprezentantivus nebe iha, lasae latun tenki iha feto ida atu tuir hasouru malu iha reuniaun kona ba estrutura kordenasaun dezenvolvimentu Distritu nian nebe UNTAET mak hato'o, bainhira tuir sekstaun 14 Regulamentu ida ne'e nian.

Artigu 12
Desizaun

- 12.1 Konselhu Postu nian bele hola desizaun liu husi konsensus-konsensus ou sekarik la liu husi desizaun nebe halo hamutuk mos bele liu husi maiordade.
- 12.2 Desizaun so bele halo wainhira ita konvida hotu ona reprezentantes sira no mos minimal 60 % husi sira maka tenki partisipa.
- 12.3 Hasouru malu iha reuniaun hotu – hotu neba Konselhu Postu nian hala'o tenki aberto ba publiku, maibe so uniku membrus Konselhu Postu nian nebe hili tuir Artigu 10

Regulamento ida nee, katak sira nebe mak bele duni ona atu partisipa iha tempu hanesan Artigu 12.1 hatete iha Regulamentu ida ne'e.

12.4 Desizaun husi Konselhu Postu nianbele hato'o ho hakerek

Hafoin desizaun ne'e bele hato'o kedes ba chefe tradisaun iha Suku ne'e nia laran ho Administrador UNTAET nian iha nivel Distritu. Desizaun ne'e bele hato'o publikamente ba ema hotu-hotu.

Artigu 13 Responsabilidade

Konselhu Suku nian bele hili ema na'in tolu (3) to'o nain lima (5) nebe komunidade iha postu ne'e fiar/konfia atu sai hanesan supervisor Orsamentu nian. Supervisor hirak ne'e sei prepara reportagem tinan ida dala ida, nebe iha relasaun kona ho orsamentu husi Konselhu Postu. Reportagem konstrusaun orasamentu nian nudar dokumentu geral tinan ida dala ida nebe bele hato'o tinan ida dala ida ba Konselhu Postu no Administrador UNTAET nian iha nivel Distritu nebe bele lee ho lian maka'as iha hasouru malu iha reuniaun iha nivel Suku no Postu.

Artigu 14 Dezenvolvimentu iha nivel Distritu

Konselhu Postu idak-idak sei hili reprezentante ema nain rua (2) atu :

- a) Ajuda Administrador UNTAET iha nivel Distritu hodi identifika ho mos fo Konsello kona ba dezenvolvimentu nebe hetan uluk prioridade tuir visaun Konselho Suku nian ho Konselhu Postu nian.
- b) Ajuda Administrador UNTAET iha halo planu, implementasaun no monitoring projeto dezenvolvimentu nian nebe uja orsamentu husi liur.
- c) Ajuda agensia Nasional hanesan halo relasaun no troka ideias kona ba programas dezenvolvimento Suku nian.
- d) Ajuda kona ba kanal / oinsa mak orsamentu dezenvolvimentu nian nebe mai husi fatin hotu-hotu bele to'o ba distritu-distritu tuir ida nebe hetan uluk prioridade Konselhu Postu.
- e) Ajuda Administrador UNTAET nian iha nivel Distritu atu halo koordenasaun kona ba aktividades dezenvolvimentu nian nebe tenki hala'o uluk, hafoin entre Postu sira ne'e tenki serbisu hamutuk.
- f) Halao hasouru malu iha reuniaun geral atu diskuste kona ba nesesidades dezenvolvimentu nian, planu no mos aktividades, e mos ..
- g) Halo hasouru malu iha reuniaun no mos hala'o programas dezenvolvimentu nian.

III. Provisaun Geral

Artigu 15 Definisoens

Iha nebe deit Regulamentu ida nee uza/halao, termus hirak tuir mai nee iha nia signifikasaun hanesan :

- a). Tradisaun ho liders lokais “ signifika katak chefe da tradisaun (*liurai*) no membrus husi Konselhu ema katuas sira (*Conselho dos katuas*).
- b). “ Lider lokal “ signifika katak ulun nebe iha nivel Suku ida (*chefe de Suco*) ou ulun bo'ot iha nivel Aldeia (*chefe de Aldeia*).
- c). Lider iha nivel Postu “ katak ulun ida nebe iha nivel Postu “ (*chefe do Posto*).

Artigo 16 Terminologia Portuguesa

Signifika termus nebe usa iha regulamento ida ne'e hanesan tuir mai ne'e :

- a). Konselhu dezenvolvimentu iha nivel Suku “ iha lian Portugues se le “ *Conselho do Suco.*”
- b). Konselhu dezenvolvimentu iha nivel Postu “ iha lian Portugues sei le “ *Conselho do Posto* “

Artigu 17 Komesa Halao

Regulamentu ida ne'e hahu hala'o iha loron sanulu (10) fulan Marsu tinan rihun rua (2000).

Administrador Transitoriu